

RECENSIÓ. AL MARGE DEL DRET CANÒNIC DIOCESÀ DE GIRONA DURANT LA BAIXA EDAT MITJA

JOSEP M. MARQUÈS

Els dos objectius que ens hem proposat en aquest escrit, no haurien de ser incompatibles, tot i que divergeixen una mica. El primer, és de bon formular; una recensió. Ha aparegut publicada la tesi doctoral de Santiago Bueno i Salinas sobre els sínodes de la diòcesi de Girona en el període 1236-1368 *El derecho canónico catalán en la Baja Edad Media: la diócesis de Gerona en los siglos XIII y XIV* (Col·lectanea Sant Pacià, 72), Barcelona, Facultat de teologia de Catalunya, 2000, 415 pp). Precisament s'hi estudien els concilis provincials de la província eclesiàstica que històricament n'ha tingut més (la Tarraconense), en relació amb la diòcesi de la mateixa província que ha mantingut amb més continuïtat les reunions sinodals: Girona. Ja el jurista gironí Manuel Viñas i Graugés s'havia interessat per la singularitat dels sínodes gironins a "Disertación histórica y canónica sobre los sínodos diocesanos de Gerona", dins *Revista de Gerona* V (1881), 41-47. Després, però, el tema restà gairebé oblidat, i ara ha ressuscitat feliçment. Una relectura de la tesi des de Girona és possible, i potser oportuna.

El segon objectiu és marginal, en el sentit que tot llegint el llibre, s'escou de fer anotacions al marge de les seves pàgines. Qüestions que hi són abordades des de la canonística més estricta poden fer lliscar la memòria i el qüestionament cap a l'àmbit de la història. El lector veurà si les nostres anotacions són pertinents, tot i que a voltes resten fora del plantejament de la tesi doctoral.

El llibre de Bueno comença amb una presentació genèrica de l'església de Girona els segles XIII-XIV, recensiona les còpies i edicions dels textos

sinodals i resumeix l'activitat legislativa de cada bisbe durant els anys 1236-1368. En una segona part compara les matèries sobre les quals es produí legislació diocesana a Girona amb el dret general de l'església llatina de la seva època i amb les disposicions adoptades pels concilis provincials Tarraconenses. A aquest efecte, agrupa la normativa en: a) disposicions sobre la celebració del sínode; b) disciplina sacramental i del culte; c) clergues, religiosos i laics; i d) economia i patrimoni de l'Església. A les 400 pàgines del volum no s'ha reservat lloc (n'haurien calgut unes 60) per a la matèria primera, el text original de les sinodals que es presenten resumides dues vegades; primer, al capítol tercer, per assenyalar els bisbes que les van promulgar, i segonament, als capítols 4-7, per comparar-les amb altres fonts del dret eclesiàstic.

EL MÈTODE

El mètode comparatiu utilitzat, consistent a aportar per cada matèria primer el dret general, a continuació el dret de la província eclesiàstica i finalment les normes diocesanes, presenta a primera vista una lògica evident. Es parteix del supòsit que el dret eclesiàstic universal i el particular estarien jerarquitzats. El dret universal donaria el marc; les constitucions provincials detallarien les normes, i la diòcesi les aplicaria.

La superposició, però, no és completa. Per exemple, els capítols catedralicis i els monestirs eren presents als concilis provincials, i absents en canvi als sínodes; si hi van acudir canonges va ser per vetar iniciatives del bisbe que, de retop, els podien perjudicar. (Tenint en compte el poder de veto del capítol catedralici, hauria estat interessant de recopilar les sinodals on se'n va fer esment, i de raonar-ne el motiu). En l'àmbit dels col·lectius referits, per tant, no hi ha correlació entre les normes d'un i altre nivell. D'altra banda, allò que avui es coneix com a dret universal era aleshores en bona part una "concordia de canons discordants", i tenia un caràcter més orientatiu que no pas peremptori, i més jurisprudencial que no pas imperatiu.

El governant dels segles XIII-XIV consultava en cas de dubte primer el dret universal o papal, i després el provincial? Ho suposa Bueno (p. 189), per arribar a la conclusió que, havent-hi un buit legislatiu, calia omplir-lo amb una norma diocesana. Tampoc no s'exclou que alguna vegada ho fes; una cita de les Decretals figura una mica en solitari en la sinodal núm. 11 d'Arnau de Mont-rodon. La jerarquització del dret pot ser evident avui, però

per suposar-la en època medieval, cal atendre als indicis. I els indicis, a aquest propòsit, són d'invocar "els cànons", el dret universal, sense més precisions. El mètode comparatiu, per tant, pot rebre una fonamentació més clara de la seva eventual pertinença, i seria oportú que l'estudi presentés un balanç dels resultats obtinguts. El que pot comprovar el lector és que la legislació diocesana fou molt independent de la universal. La seva comprensió apropiada demana, en canvi, un coneixement detallat de la circumstància històrica, una de les direccions de futur en l'estudi de les sinodals.

LA SISTEMATITZACIÓ

La sistematització adoptada per a la matèria no és òbvia. Comptem a aquest respecte amb la confessió sense embuts del doctorand. L'agrupació dels temes tractats als sínodes es va fer apriorísticament: "Al diseñarse la planificación de este estudio, se previó que el presente capítulo [sisè] incluiría un epígrafe final dedicado a la legislación sinodal de Gerona sobre los laicos" (p. 325). L'opció es va manifestar poc apropiada; "el intento de sistematizar el tratamiento legislativo sobre los laicos, por tanto, se revelaba ciertamente extraño a los criterios observados en las fuentes" (p. 325-326). Ja li havia passat a propòsit dels religiosos: "a pesar de la gran importancia que tuvo el auge de la vida religiosa en el siglo XIII (...) los sínodos de Gerona parecen haber prestado escasa atención a estos temas" (p. 323). Atenció, tota la que es vulgui, però els sínodes no eren competents, enfront dels exemptes.

Amb una sistematització preestablerta, un es pot trobar amb casellers sense matèria a posar-hi (religiosos, laics) i de vegades amb matèria sense caseller on posar-la, com les penes, principalment les excomunions, o els beneficis. Es podia pensar a canviar de caseller. I un caseller promès al capítol sisè, el que havia de fer referència a la situació patrimonial i econòmica dels clergues (p. 259), ha emigrat cap al capítol setè (p. 366).

Hi ha un ordre en el qual coincideixen el dret general i el particular; els cinc llibres del Decret i de les Decretals. Efectivament, la compilació provincial Tarraconense fou ordenada d'acord amb aquesta pauta el 1557, i les sinodals de Girona prengueren el mateix ordre el 1606, en l'edició del bisbe Arévalo de Zuazo i el conservaren en l'obra del jurista Francesc Romaguera, publicada el 1691. Era una alternativa a considerar.

LA CIRCUMSTÀNCIA HISTÒRICA DE LA LEGISLACIÓ

L'Església de Girona que generà constitucions sinodals entre els anys 1236 i 1368, rebé influències de lluny i de prop, i evolucionà en la seva organització i en la seva activitat. La descripció que en fa Bueno (p 17-41) no se ceneix del tot a l'enunciat del capítol, i ens dóna peu a afegir algunes preguntes i a donar informació sobre temes connexos amb els que tractaren els sínodes.

L'autoritat diocesana veié complicada la seva comesa amb l'extensió de les exempcions. Els monestirs benedictins, en primer lloc, passats per alt en aquest capítol, però recordats a p. 306, els ordes militars (p. 20) i els religiosos mendicants, rics en privilegis que els alliberaven d'obligacions envers el bisbe.

Els manuals de dret canònic citen, entre els òrgans de govern descentralitzats de les diòcesis, els vicariats forans, que Bueno troba a Catalunya, per bé que no precisa l'època de la seva introducció (p. 23). A Girona, durant el s. XIII degué anar-se reduint la funció diocesana dels *ardiaques*. Dels quatre ardiaconats de la diòcesi, els tres més antics es documenten explícitament a principi del s. XII. L'ardiaconat de Girona fou el primer. Per bé que hom conegui l'existència simultània de més d'un ardiaca durant el segle XI, no se cita el de Besalú fins a 1102 (Cartoral de Carlemany (=CC), 186), i el d'Empordà, sota el nom de *Petralatensis*, fins a 1117 (CC, 221). L'ardiaconat de la Selva podria haver-se originat per divisió del de Girona, excessivament extens, a final del s. XII. El fet que desitjo subratllar és que els ardiaques, durant el període sinodal dels s. XIII-XIV havien quedat reduïts a òrgans atrofiats de govern. Llevat del dret de presentació de determinats beneficis curats de la seva àrea, no els restà cap funció positiva; només els era possible d'entorpir amb la seva influència el poder del prelat.

Pel contrari, en la mateixa època s'estructurà la *cúria* del bisbe. A finals del segle XIII consisteix en uns juristes, que el bisbe comissiona perquè administrin justícia en nom seu, i uns notaris, que lleven acte de sentències i disposicions diverses. Els jutges episcopals prengueren ara el nom d'*oficial*, amb el qual serien coneguts llarg temps. L'asserció: "El obispo electo pero no consagrado regia efectivamente la diócesis, a menudo ni siquiera personalmente, sino por medio del vicario general" (p 22), s'ha d'aplicar a Girona amb matisacions. En l'època considerada al llibre, les absències de bisbes foren poques, i tampoc no retardaren de fer-se consagrar. El *vicari general* és gairebé desco-

negut el segle XIII. A l'inici del s. XIV és excepcional, per bé que anà esdevenint normal durant la centúria; hom en creava el 1326 i 1328 (U-2, f 1v-2; U-3, f 128-129) només quan el bisbe s'absentava de la diòcesi.

La relació de l'autoritat diocesana amb el rei tingué els seus daltabai-xos. Bueno assegura que els reis ampliaren els privilegis de l'Església (p 21), però recorda en sentit contrari una humiliació dels oficials reials de 1330 (p. 84). Innombrables vicissituds més es documenten a J. Vincke, *Documenta selecta, mutuas civitatis Arago-Cathalaunicae et Ecclesiae relationes illustrantia* (Barcelona, 1936). La concòrdia entre el cardenal Bertran de Cosnaco, legat del papa Gregori XI, i la reina Elionor, de l'any 1372, suposa la voluntat d'apaivagar tensions; els temes de fricció entre els dos poders es podran concretar útilment en altres estudis.

Durant el període considerat, l'Església s'enriquí (p 34), i per cert, més el segle XIII que no pas el XIV. Entre les grans adquisicions dels bisbes de Girona es compten els béns de Mallorca que Bernat de Cabanelles aplicà a l'almoïna del Vestuari. Pere de Castellnou comprà per valor de 100.000 sous, i Bernat de Vilamarí, per 45.000. Després, les adquisicions s'aprimaren; Guillem de Vilamarí despengué 4.050 sous, i Pere de Rocabertí, 4.900. Però el segle XIV les rendes que podrien haver estat aplicades a grans adquisicions a Girona derivaren cap un nou destí, de temàtica (si es vol) aliena a la tesi, però que incideix sobre el seu àmbit d'estudi. El papa, en virtut de la seva suprema potestat, que no havia de formular en disposicions legals, començà a depredar des d'Avinyó les rendes eclesiàstiques gironines, via dècimes, que recaptà zelosament Fulcó Périer, cèlebre col.lector papal, i també via comandes, que transferiren els ingressos de prebendes gironines a obscurs funcionaris avinyonesos. Dient que l'Església de Girona s'enriquí, però, no es diu tot. Cal afegir que dotà l'Almoïna del Pa, fundà un bon nombre de beneficis eclesiàs-tics i començà la catedral gòtica.

“El bisbat de Girona es decantà principalment per l'adquisició de propietats rústiques” (p. 34). Acotem la frase en dos aspectes: les adquisicions foren sobretot de drets dominicals i prestacions, no pas de propietats rústiques, i en segon lloc, el titular no era el bisbat. Aquest és un fet major a tenir en compte inexcusablement, en analitzar les sinodals. Durant els segles XI-XII, aquella unitat que s'havia anomenat “l'església de Santa Maria de Girona”, esclatà en una multitud de titulars; la mitra, el capítol, els ardiaques, i fins el cabiscol i el sagristà de la seu. I aquests nous titulars pogueren trobar-se tan ocupats a administrar els seus ingressos i despeses, que necessitaren auxiliars

per fer la feina. El cabiscol, per exemple, deixà l'ensenyament en mans de mestres de gramàtica, de tan ocupat com estava a aplegar els seus ingressos i a gaudir-ne, igual com el sagristà, que necessità un sagristà segon per regir la sagristia i permetre-li de recrear-se en el bé de Déu de la prebenda que li havia caigut en sort. Un altre fet d'anàlisi ineludible és la fundació de beneficis simples. No per la gran inversió de capital que implicà la seva dotació, sinó perquè féu néixer un clericat que no formava part ni de l'equipament ordinari de les parròquies ni de les comunitats capitulars de les catedrals, i que necessitava per això mateix una regulació *ad hoc*.

LES FONTS

Hom cita entre les fonts *Liber Notularum* 47, que rep el nom de "còdice". Més aviat és un registre. Normalíssim dins la seva sèrie, conté excepcionalment l'enregistrament notarial del sínode de 1367. Qui llevà acte dels altres sínodes? Alguna vegada, com el 1350, un notari episcopal (ADG, G-23, f 137-139v). Cert que el sínode de 1350 no donà sinodals, però en els altres aspectes fou absolutament normal.

Del recull d'Antic Onofre Steldat, citat com a font, n'hem donat una descripció –la primera publicada– a *Arxiu Diocesà de Girona. Guia inventari*, p. 13. És un voluminós manual on el secretari del bisbe recopilà informació per poder respondre a qüestions pròpies del seu ofici, que podien demanar una resposta urgent: qui nomena l'obtentor de tal benefici?, quina norma diocesana o curial s'ha de seguir en tal afer? Per això presenta un caràcter miscel·lani, gens oficial. En els folis 229-234 es troben sumaris de constitucions, però no el text complet, com observa Bueno (p. 51). La peculiaritat de Steldat és que per cada constitució remet a pàgines determinades d'un "llibre" i d'un "quadern". Seguint el fil, s'arriba a determinar que el llibre és el T 121, que així resulta ser un instrument de la cúria almenys el s. XVI. El quadern, en canvi, no hem reeixit a localitzar-lo.

El primer sínode de Girona, "imprès com a tal" seria el de 1512 (p. 53). Es pot dissentir d'aquesta apreciació; en efecte, el títol d'aquest imprès i el del sínode de 1502 (*Constitutiones et mandata edite per reverendum ...*), coincideixen *mutatis mutandis*. Es tracta, en tots dos casos, d'una publicació oficial d'una assemblea sinodal. El segon ha estat donat a conèixer per Amadeu J. SOBERANAS LLEÓ, *L'edició de les sinodals de Girona de 1512*, AIEG XXV/2 (1981), 397-410, amb facsímil complet de l'imprès, guardat a la Biblioteca de

Catalunya, d'on es veu que la descripció com a "volumen en 4°" (p 53) no és la més apropiada per referir-se a un plec de quatre folis. En canvi, el recull del vicari general Salvi Rupit, imprès el 1503 i descrit per Bueno a la mateixa pàgina 53, s'acosta més al concepte de recopilació que al d'edició d'un sínode.

L'edició de Soberanas de les sinodals de 1512 és d'agrair, perquè, com a facsímil, deixa veure clarament la seva procedència. L'imprès fou sostret del volum T-121 de l'Arxiu Diocesà de Girona, on estava foliat amb els números CXI-CXIII que conserva avui. Per què el lladre s'endugué aquest i no el de 1502, més antic? Gairebé és segur que s'interessava per impresos barcelonins, i ací hi consta un *Impressum Barchinone per Carolum Amorosum* que degué assossegat la consciència de la persona que el canvià de lloc i dels que continuaran guardant-lo al Cap i Casal.

ELS BISBES LEGISLADORS

La biografia dels bisbes que donaren sinodals és susceptible d'ampliacions en grau divers. Poques dades es podran afegir a la dels del segle XIII. Pels del XIV, en canvi, abundant documentació inèdita és pendent d'estudi, i aclarirà les relacions entre la passió legisladora d'alguns bisbes i la resta de la seva acció. Bueno considera que la diòcesi tingué "siempre obispos originarios de Gerona" (p 58). No ho foren Castellbisbal (1245-1254), ni Castellnou (1254-1279), ni els Mont-rodon (1335-1348 i 1374-1384) ni Berenguer d'Anglesola (1384-1408). Si s'hi afegeixen les excepcions reconegudes per l'autor, de Pere d'Urrea (1325-1328) i Ènnec de Vallterra (1362-1369), resulta que Girona tingué bisbes d'origen foraster en 80 dels 150 anys que van de 1250 a 1400. L'asserció sobre l'origen dels prelats gironins es formulava a fi de basar una conclusió: "no cayeron en el error de legislar sin conocer, ni de adoptar sin criterio la legislación de otras diócesis", que per ara resulta versemblant, però pendent de prova.

"En principio, Gerona aparece como una diócesis de talante bastante conservador, aunque se inicia la serie con el pontificado tímidamente reformista de Berenguer de Castellbisbal" (p. 58), és una altra afirmació prou general per demanar-ne proves. Els bisbes podien ser o manifestar-se reformistes, conservadors o, fins i tot laxos. Les diòcesis, en canvi, ho tenien difícil per ser reformistes, si, com era el cas, no disposaven d'iniciativa legislativa. Podien, en canvi, ser dòcils o resistents a les normes sinodals, cosa que es pot comprovar a través de visites pastorals i altres testimonis.

Tornem als bisbes, més o menys reformistes. Era reformista Arnau de Mont-rodon, un oncle del qual, prevere, tenia un fill il·legítim? Vegeu Antoni PLADEVALL I FONT, *Arnau i Bertran de Mont-rodon, dos grans bisbes gironins del segle XIV*, dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 34 (1994), 395-425. “Queda la duda de que G. de Vilamarí fuera abad de la colegiata de Sant Feliu” (p. 80). El dubte no ho és per a tothom; fou abat de 1305 a 1311, i així ho vaig publicar a *Sant Feliu de Girona* (Girona, 1992). ¿Era reformista Berenguer de Cruïlles, o bé només es proposava de servir-se de la lluita contra el concubinatge clerical per sufragar el projecte del retaule major de la catedral? En rebre, l'any 1354, de l'arquebisbe de Tarragona 16 lliures que el visitador del bisbat per aquest havia aplegat de penes imposades a clergues concubinaris, Cruïlles les féu retornar, ofès. A la carta d'acompanyament deia que havia començat el retaule de la seu, de cost previst de 40.000 sous, comptant amb aquestes penes; no podia acceptar engrunes (ADG, U-25, f 109). ¿Zelós de la “puresa”, de l'esplendor del culte o del prestigi de l'obra que havia emprès i que volia acabar multant qui calgués? El sentit de certes normes sinodals es podrà deduir d'una anàlisi més precisa de les relacions entre elles i l'aplicació que en feren els mateixos prelats. L'estudi, per tant, resta obert cap a nous avenços.

LECTURES DE LES SINODALS

La temàtica de les normes sinodals s'explica sumàriament al capítol III amb uns resums breus. El dret defuig les traduccions lliures i la terminologia aproximativa. “Recipiant ordines successive a die receptionis beneficii” no equival a “sean ordenados el dia siguiente de la colación” (p. 70). “Quod omnes clerici qui in aliquibus ecclesiis nostre diocesis sunt stabiliti intersint assidue divinis officiis” divergeix una mica de “Manda observar el rezo del oficio divino por todos los clérigos de cualquier iglesia de la diócesis”, i demanaria d'il·lustrar l'expressió “stabiliti”, com també la de “instrumenta stabiliti-mentororum beneficiorum” (pàg. 93), una expressió que a més té dos sentits divergents que la manca d'espai ens impedeix d'exposar. “Quod bona clericorum ab intestato emparentur” no és “que los párrocos cuiden de proteger con ayuda de la autoridad civil los bienes de los clérigos muertos *ab intestato*” (p. 92), perquè el propòsit del bisbe no era de protegir sinó d'apropriar-se, com a hereu dels clergues que morien en aquesta circumstància. “Significet nobis omnes venditiones (...) de decimis infra suam parrochiam factas” no es tra-

dueix per “comuniquen al obispo las enajenaciones de bienes para el cobro de los diezmos” (p. 92), sinó més aviat que notifiquin al bisbe les vendes de delmes perquè ell se’n pugui cobrar els terços.

En certes ocasions el llibre que comentem obvia la necessitat de precisar nocions, com la de les “comúnies”, per causa de les quals hom podia restar excomunicat més d’un any (text de la sinodal AM2, resumida a p. 93 sense més precisions). Els pobres vergonyants (*verecundis*) de p. 146-147 no són pobres qualssevol. Ni els *stabilimenta* de p 153 són “enajenaciones de bienes beneficias”, sinó contractes emfitèutics, ni els *smerciamenta* de p. 155 equivalen a genèrics contractes onerosos, sinó que consisteixen en reiversions de censals lluïts. L’equiparació dels *questores* als religiosos mendicants (p.95-96 i 323-324) manca totalment de fonament, com es pot comprovar a les lletres que hom expedia en nom del bisbe als mateixos *questores*. “Quod clerici incurrant banna per curiam secularem imposita” és exactament el contrari de “se ordena que los clérigos se excusen por el privilegio clerical” (p. 99). Els interessos contraposats de *cappellani* i rectors a l’hora de convidar clergues a les festes majors s’expliquen després que s’ha descrit la seva mútua relació a les parròquies; per això és necessari no confondre’ls (p. 380, “párrocos o capellanes”), i saber en quina relació mútua es trobaven (p. 109, 151).

PERIODICITAT, FUNCIÓ I OBLIGATORIETAT DELS SÍNODES

Si no hi ha lleis, no hi ha institucions, seria un bon axioma per a un jurista. “La primera norma que establece la celebración de sínodo en Gerona procede del convocado por el obispo Berenguer de Castellbisbal, probablemente en 1247” (p. 188). A partir d’aquesta dada, hom suposa que el ritme anual dels sínodes de Girona podria deure’s al compliment de les lleis del concili Lateranense IV (p 189), i que el 1335 l’obligació anual ja havia estat plenament assumida a la diòcesi (p. 190).

Partint d’altres fonts, però, es poden assolir altres resultats. Els actes de dotació i consagració d’esglésies de Catalunya citen constantment a partir de principi del segle X les dues obligacions adquirides per les esglésies consagrades; prendre el crisma consagrat a la catedral i acudir al sínode, on es pagava un impost que rebia el mateix nom de sínode, o també, sinodàtic. “Appono synodum et chrisma acceptionis”, establí el bisbe de Girona en consagrar l’església de Baussitges el 946, de manera semblant a com ho féu el d’Urgell a Turbians el 948: “Sinodo persolvere faciatis et crismam acceptionis”. I és de

notar que les diòcesis d'Urgell i Elna celebraven el segle XI dos sínodes anuals, un a l'inici de la Quaresma i l'altre, després de Pentecosta; és prou probable que la de Vic mantingués el mateix ritme.

Titulars successius de l'autoritat episcopal de Girona podien interessar-se més o menys a saludar els capellans una o dues vegades l'any. No els desprestigiarem si suposem que el seu interès a cobrar l'impost sinodal predominava pel damunt de les seves perspectives conservadores o reformistes. L'impost podia ser d'una lliura de cera o fins dues (la Roqueta, Vic), dos conills (la Valleta, Girona), una lliura de pebre (Sant Joan de Castelló, Urgell). Per tant, allí on hi hagué impost sinodal, se celebrà sínode cada any, fins que la doctrina canonística de les dispenses féu descobrir als bisbes que podien cobrar l'impost sense haver de suportar el xivarri (i potser el tuf) dels capellans reunits. El clergat tingué també interès a trobar-se, almenys a Girona i en els inicis de pontificat, per negociar el *subsidi caritatiu* que concediria al nou bisbe, i les contrapartides que li demanarien, consistents generalment a considerar acomplertes les penes imposades a clergues pel seu predecessor. Sí, el sínode "concedia".

Quan, doncs, el bisbe Arnau de Mont-rodon recordava que "sancta synodus, que secundum sacrorum statuta canonum singulis annis semel in singulis dioecesis per episcopos celebrari debet" (AM 19), poc importa que ho hagués après a Eudes de Sully o al *Decretum* (p. 158); si no els hagués convocat, probablement els seus mateixos capellans li ho haurien recordat, perquè ells anaven a sínode regularment des de la seva ordenació, com hi havien anat els seus predecessors, amb tota seguretat des del segle X, i potser, del IX.

PATRIMONI ECLESIASTIC

Més que un "règim tributari" (p. 347) o un "sistema fiscal" (p. 349), les institucions integrades a la diòcesi tenien un sistema econòmic, en el qual, al costat d'ingressos caracteritzats com a impostos (el delme, certes taxes), n'hi havia d'altres que es configuraven com a rendes, o beneficis dimanants de propietats o d'inversions. "La diòcesis de Gerona no fue considerada especialmente rica" (p. 330). No hi havia diòcesis riques o pobres; hi havia en tot cas mitres, parròquies, catedrals i altres entitats, que gaudien d'una gran autonomia. L'autonomia s'estenia a l'interior de les esglésies, on convivien entitats i fundacions independents.

Bueno ha optat per estudiar només els temes econòmics que apareixen

a les sinodals. La delimitació és legítima des de la història del dret, però ja hem advertit que deixa de banda les dècimes imposades a favor del rei o del papa i que foren diligentment anotades a les *Rationes decimarum* de 1279-1280, editades per Rius Serra, i la depredació d'abadies i prebendes a través de la comanda, tan abundant des de 1350. El règim fiscal papal fou aleshores un autèntic sistema, ben travat i eficaç.

ELS DELMES

En històries del dret canònic, com la de Gaudemet, se suposa que els delmes passaren a mans de laics el s. XI, i que durant els segles XII-XIII es dugué a terme una “labor larga y difícil” per recuperar-los (p. 329). Aquests punts de vista poden basar-se en especulacions més o menys extenses construïdes sobre textos del *Decretum* (p 332-338). El que es diu sobre la possessió per part dels laics és cert; la suposició que es fa sobre la recuperació dels delmes, no tant. La constitució segona del concili de Girona de 1068 ordena que “a l’església que no té delmes, se li’n restitueixi la quarta part” (el comentari a aquesta constitució, pàg. 341, no respon al tenor exacte del text). Fou una llei promulgada per fer-la complir o bé per fer callar discrepants? Implícitament aprovava el robatori de les tres quartes parts que no caldria restituir. Les restitucions foren poques i molt tardanes, com es pot veure a la nostra introducció a l’edició del *Cartoral de Carlemany*, (Barcelona, 1995), pàgs 46-48.

Espoliades les esglésies, no fou espoliat el bisbe. Noble com era, no l’havien de perjudicar els altres nobles; com diu el proverbi, “gats amb gats no s’esgarrapen”. Als delmes s’aplicà en benefici del prelat diocesà un recurs propi del dret dominical; l’impost real en cas de transportació de domini, que es justificà dient que els laics que tenien delmes a la diòcesi, els tenien en feu pel bisbe. Quan, doncs, un delme passava a tenir un altre titular per herència o per venda, i fins quan era hipotecat, el bisbe se’n prenia uns terços ben grassos. I no diem, quan tornava a l’església per dotar una fundació, perquè aleshores s’amortitzava, a cens, cosa prou interessant. Els terços no eren un terç exacte del preu de venda; quan el 1357 hom alienà el delme de Domeny pel preu de 14.600 sous, el bisbe n’obtingué 2.433, és a dir un 16’6%. Molt sovint, però, les quantitats que ingressaren per aquest concepte han restat en la penombra documental. Hem de recordar que anaven a la butxaca personal del titular de la mitra, i no pas a una caixa –que no existia– de la diòcesi? No és

doncs que “tal información la deseaba el obispo para mirar de recuperar el diezmo” (p. 347), sinó que la necessitava per negociar la compensació que es prendria en donar la firma del delme al nou titular.

Amb els antecedents que hem donat, creiem que es comprendrà millor la preocupació dels bisbes, de documentar els canvis de titular dels delmes. Bernat de Vilamarí féu obrir un llibre el 1301, avui desglossat en dos volums (Mitra, calaix 5, núms 6 i 24), on es copiaren escriptures diverses sobre delmes de la diòcesi. Pere de Rocabertí encarregà el 1318 al seu notari Pere Capmany, no sols d’escripturar els reconeixements de delmes que rebia, sinó de fer un cartulari dels reconeixements. Amb els actes del protocol de Capmany (Mitra, calaix 5, núm. 4) es començà el mateix 1318 un volum que és avui la segona part del conegut *Cartoral de Carlemany*. Quan se n’havien omplert 38 folis, el nou llibre fou abandonat, i el 1319 se’n començà un altre, conegut ara amb el nom de *Cartoral de rúbriques vermelles*; encara que les escriptures sobre delmes no en siguin el tema únic, hi tenen el lloc preponderant. El 1362 Énnec de Vallterra encarregà el seu notari Guillem Bernat de Perles de compilar un altre volum que recollís els titulars de delmes en aquell moment; és avui el *Llibre verd* de l’arxiu Diocesà. Durant les visites pastorals la pregunta pels receptors de delmes a cada parròquia fou assíduament posada, els segles XIV-XV. Els clergues de les parròquies es resistien a donar-la (p. 347)? Cap resistència; senzillament, desinterès. A ells no els anaven ni els venien els guanys del bisbe.

INSTITUCIONS PARALLELES

Hi ha institucions eclesiàstiques que s’entenen millor en comparar-les amb d’altres de la seva època. Què eren les “comilonas a costa del diezmo” (p. 343-344)? Vegeu, als *Concilis Provincials Tarraconenses*, la constitució 49 de la compilació de 1330. Poc es tracta ací de delmes, sinó d’un costum que té el seu paral·lel en institucions feudals. Era freqüent que els senyors imposessin als que els feien tasques i censos l’obligació de transportar els fruits fins a un determinat lloc. Així la labor de recaptació de rendes els resultava pràcticament gratuïta. És comprensible que els pagesos s’oposessin a aquesta prestació personal, sinó per eradicar-la, almenys per limitar-la. Així aconseguiren sovint la concessió que el lloc on havien de transportar els fruits no podia ser tan lluny que no poguessin anar i tornar de casa el mateix dia, i encara, que el senyor que rebia la renda, els pagués una quantitat determinada per al dinar, la

comestio, una prestació ben coneguda a la societat de l'època. La trobo documentada als pergamins d'Organyà, ja el 1238 i 1241. Manejant capbreus o contractes d'establiment, és fàcil de trobar la clàusula d'un cens que l'establi-
 llient vol que sigui *allatum ad domum meam*, o que el cabrevant reconeix l'obligació de transportar productes del seu mas *dum possim ire et redire uno die cum denariis qui dentur mihi pro prandio*. És instructiva la norma establerta per a aquests casos el 1301 al monestir d'Amer; si la quantitat que es transportava era menor d'una quartera, no s'havia de donar menjar al transportista. I el menjar consistiria en pa d'ordi, formatge i vi, limitació posada perquè no es demanessin requisits (*Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, ed. Esteve Pruença i Bayona, Barcelona, 1995, núm. 203, p 337-339). Quan les rendes s'anaven a portar a un beneficiari que no imposava gaire respecte, és ben possible que la propina d'aquest, de voluntària passés a obligatòria, i de taxada, a excessiva. I com la *comestio* ens ha ajudat a comprendre una normativa sinodal, la *procuratio* (p. 339) era la traducció al dret eclesiàstic de l'alberga feudal.

CENSALS. REMENCES

Serà bo de precisar la distinció entre dues figures contractuals diferents, el violari i el censal mort (p. 127 i 376-377) que el lector de la tesi podria confondre, i que algun temps tingueren el mateix nom.

El censal mort consisteix en un préstec a interès. El venedor del censal (prestatar), per tant, promet pagar anualment una quantitat determinada, i rep del prestador, en el moment de signar el contracte, el capital prestat, disfressat sota el concepte de preu. En principi, el censal és perpetu, però hom pot desfer el contracte (lluir), retornant el capital al prestador o als seus hereus. L'interès del censal fou sempre del 5%. Hom l'anomena mort, per diferenciar-lo del cens, que és una prestació que hom fa sobre un bé productiu, generalment un predi.

El violari és també un préstec a interès, però que s'extingeix amb la mort del prestador. S'assembla molt a l'actual "assegurança de vida". Hi havia la possibilitat de contractar violaris a dues vides, per exemple, la del prestador i la seva esposa. Òbviament, l'interès era més car que el dels censals, i podia arribar al 10%, però era entès que a la mort del prestador, el capital restava a favor del prestatar.

Durant el s. XIV es poden trobar textos que equiparen els violaris i els censals morts, però en les escriptures on es contractaren, la distinció no ofe-

ria cap dubte. La moral de l'època s'oposà directament a aquests préstecs, que considerava usures. "Siats certa que violari ne censal mort no pot esser sense pecat", escrivia el 1353 el bisbe Berenguer de Cruïlles a Timbors, vescomtessa de Cabrera (ADG, U-21, f 220). Però acabà acceptant-les per l'interès d'augmentar els recursos econòmics a disposició de l'Església; quan s'hagué constatat que s'havien esgotat les possibilitats d'invertir en censos, es va acudir als censals sense fer-hi escarafalls. El 1355 mateix s'obria a la cúria episcopal de Girona un registre de capitals a esmerçar a través d'aquesta mena de contractes. Bueno mateix es fa ressò de les notes que acompanyen la tradició textual d'una sinodal del referit bisbe, i que en refereixen una sonada dispensa (p. 377), que hauria donat el mateix bisbe a favor d'un familiar seu. El bisbe, que havia prohibit en sínode als clergues de tenir rendes en violaris i censals morts, dispensà el 1360 el seu propi majordom, Ramon d'Estanyol, per poder rebre fruits d'un censal (ADG, U-38, f 121rv).

Examinem finalment la qüestió dels remences, ben exposada per Jaume Vicens Vives. Quan Bueno tracta de les sinodals referents als remences (p. 379-380) no precisa gaire els motius que aconsellaren el bisbe Berenguer de Cruïlles a oposar-se que els titulars de beneficis que tenien homes propis els permetessin de redimir-se. Tampoc nosaltres volem entrar a fons en aquesta matèria, però almenys assenyalarem alguns aspectes parcials del problema. Si es permetia indiscriminadament la redempció, immediatament restarien deshabitats alguns masos, perquè els seus tenidors es traslladarien a d'altres cases, que havien quedat buides durant la pesta de 1348, i que oferien millors perspectives. També era cert que, mentre els fills d'un remença eren remences i feien cens al seu senyor, la descendència d'un home lliure no li oferia aquest tipus d'ingrès. Per això, sovint s'autoritza els pagesos d'església a redimir-se, a condició de capitalitzar en forma de cens els ingressos previsibles del seu mas en concepte de remença. La normativa general diocesana sobre els remences fou molt més conservadora que no pas la pràctica, en la qual les redempcions foren abundantíssimes. Qui es limités a llegir les lleis en aquest afer, es perdria una vida que les desbordava per totes bandes.

NOTES DE LECTURA

"La diòcesi de Girona arribà a comptar una superfície de 4.640 quilòmetres quadrats" (p. 34) suggereix al lector que es van produir variacions en els seus límits. Del segle VIII fins al XX (amb la petita excepció de Sant

Corneli de Ribelles, cedit després de la Revolució Francesa), no fou així; les fronteres amb Elna-Perpinyà, Vic i Barcelona no han enregistrat cap canvi.

Un mateix manuscrit de l'Arxiu Diocesà de Girona hauria tingut les signatures T-119 i T-121 (p. 46), quan unes pàgines abans T-119 correspon a un Ms 4 (p. 43). Realment, la sèrie de Ms. dins l'arxiu l'hem creada nosaltres mateixos, tot conservant les signatures antigues, perquè coneixem prou la facilitat d'equivocacions en la cita de volums.

La Biblioteca del Seminari Diocesà de Girona conserva diversos exemplars de l'edició les Sinodals de Francesc Romaguera (1689), que es troba a també en algunes biblioteques parroquials. Suposar (pàg 55) que a Girona només se n'ha conservat un exemplar és atribuir-li una escassetat que afortunadament no és real.

És dubtós que el bisbe Pere d'Urrea fos toledà (p 58); més probable que fos aragonès (p. p. 32, nota 34). El cognom de Bernat de Vilacert (p. 76 i *passim*) és Vilert.

La nota 102 (p. 84) ha estat redactada prescindint d'un detall, a propòsit de la seva font. "Avui se celebra Carlemany com a sant a la catedral de Girona", és una frase que hom troba impresa a Jaime Villanueva, i que era certa el 1802, però no després.

p. 116 "Talas forestales". El mot català "talla", o repartiment, equivalent en castellà a "derrama" ha estat entès com si es tractés d'una tallada d'arbres, i acompanyat així del corresponent adjectiu. Eren els propietaris de pagès que tallaven un bosc per dotar la pubilla, i no pas els bisbes de Girona, que "tallaven" o repartien entre els seus súbdits les despeses dels processos contra els invasors de béns eclesiàstics. A pàg. 118, nota 264, "Geraldo Pacani", llegiu "Geraldo Pataui". A pàg. 130, "Jaume de Sa Trià", llegiu Jaume sa Trilla, o de Trilla.

L'abat de Sant Feliu era canonge de la catedral, però no el sagristà major d'aquella església (p. 268, nota 17).

El darrer bisbe de Girona que va convocar a sínode els seus capellans, Constantí Bonet, preferia reunir-los per fer-los practicar exercicis espirituals. El legislador eclesiàstic actual considera que el millor que poden fer els preveres és rebre doctrina sana en la formació permanent, o bé rumiar espiritualitat en reunions de recés; el diàleg i la concertació resten acantonats en marcs, com l'arxiprestat, on no hagin de condicionar les decisions. Els estudiosos del dret que entren a la canonística actual –és el cas del Dr. Bueno– poden restar sorpresos de la discrecionalitat arbitrària que s'hi observa, i de com cada nova

codificació afegeix competències a l'autoritat i pren noves cauteles davant els qui no en tenen. És impensable, en aquestes condicions, que torni a reunir-se anualment un sínode diocesà. Cada dia queda més lluny l'època que no coneixia expressions com "presbiteri diocesà" o "consell presbiteral", però en canvi reconeixia personalitat jurídica al col·lectiu dels pastors d'ànimes, fins al punt que tenien facultat de poder "concedir" un subsidi al seu bisbe. Perdut definitivament el sínode, òrgan ordinari de la comunió entre els capellans, el llibre que hem comentat ens permet almenys d'alimentar-ne el record. Ho agraïm al seu autor. És molt, perquè és tot el possible.